



## Massiivinen teos isostavihasta

**Kustaa H. J. Vilkuna: Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta. Historiallisia Tutkimuksia 229. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006 Jyväskylä. 623 s.**

■ Valloittaja-armeija kaluaa ympäristöään heinäsirkkaparven tapaan tyhjäksi kaikelta tielle osumasta. Asukkaita ja infrastruktuuria tuhotaan, jotta vastapuolen armeijan huolto ja operaatiomahdollisuudet kävisivät vaikeiksi. Asukkaat lamautetaan väkivallalla, jotta he olisivat kykenemättömiä vastarintaan. Tällaisen näkemyksen esittää Kustaa H. J. Vilkuna Venäjän armeijan toimista Ruotsin valtakunnan itäisellä puoliskolla 1700-luvun alun suursodassa. Ruotsin ja Venäjän välinen sodankäynti oli muuttanut luonnettaan. Enää ei ollut kyse ajallisesti ja paikallisesti suppeista kahakoista tai sissiretkistä vaan totaalista sotimisesta.

Kustaa H. J. Vilkunan työ isonvihan ajasta liittyy melko

vanhaan suomalaiseen suuren Pohjan sodan tutkimuskenttään, jossa aiempia laajoja esityksiä ovat olleet K. L. Lindqvistin *Isonvihan aika Suomessa* (1919), Lauri Kujalan *Pohjanmaan puolustus suuren Pohjan sodan aikana* (1953), Raimo Rannan *Kaakkois-Suomi sodan varjossa 1700–1709 ja Viipurin komendanttikunta 1710–1721. Valtaus, ballinto ja oikeudenhoito* (1987), Christer Kuvajan *Försörjning av en ockupationsarmé. Den ryska arméns underbållssystem i Finland 1713–1721* (1999) ja Antti Kujalan *Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuressa Pohjan sodassa 1700–1714* (2001).

Vilkunan kirjan rakenne on sikäli poikkeuksellinen, ettei se sisällä perinteistä johdantolukua tapahtumien taustan, tutkimuskysymysten ja -tradition sekä lähteiden esittelyn muodossa. Kysymyksenasettelunsa Vilkuna esittää esipuheessa, tosin hieman ripotelusti. Pääkysymyksiä on kaikkiaan neljä.

Ensimmäisenä tarkastelun keskiössä on venäläisvalloituksen eteneminen. Vilkuna niputtaa väestön kärsimykset vihan käsitteen alle. Viha ilmenee ihmisryöstöinä, kidutuksina, pakkoverotuksena, raiskauksina, sotasaaliin ryöstelynä, tu-

hoamisena ja suoranaisine verilöylynä johtaen maan asukkaiden kokemukseen perikadosta. Todellisista ja luulemistaan vastarinnan yrityksistä valloittaja rankaisi armottomasti. Hirmutekojen ja kauhukertomusten säilyttäminä väestöä pakeni muualle maahan, metsiin ja myös Pohjanlahden toiselle puolelle. Väestöä kiusasivat venäläisten lisäksi erilaiset talonpoikaiset sissijoukot ja komppaniat, jotka ainakin muodollisesti olivat toimiviina Ruotsin kruunun hyväksi. Käytännössä näiden sekalaisen vapaajoukkojen toiminta ei juuri eronnut vihollisen toimeenpanemasta mielivallasta ja terrorista.

Vilkunan tutkimuksesta on todettavissa, että valloittaja menetteli eri tavoin maan eri osissa. Venäläisten antamat julistukset tekivät tehtävänsä 1710 Ruotsin itäisellä voittomaalla, Käkisalmen läänissä, ja osassa Viipurin lääniä. Ne siirtyivät melko mutkattomasti Venäjän ylivallan alle ja välttyivät aineellisilta tuhoilta muuta maata paremmin. Tosin varhaisissa venäläissuunnitelmissa esitettiin näiden rajamaakuntien tuhoamista, jotta valtakuntien väliin olisi luotu tyhjä turvavyöhyke, joka olisi estänyt hyökkäykset Venäjän alueelle.

Pohjanmaan osalta tsaari Pietari I antoi hävityskäskyjä Pohjanlahden yli tapahtuneen liikkeen lopettamiseksi ja Ruotsin armeijan toimintamahdollisuuksien estämiseksi. Osittain hävityskäskyt olivat rangaistusta pohjalaisten uppiskaisuudesta alistua Venäjän valtaan. Aiemmissä tutkimuksissa on jo osoitettu, että Venäjän tavoitteet olivat erilaiset maan etelä- ja länsiosan sekä itä- ja kaakoisosan suhteen ja että siten myös väkivallan käyttö oli eriasteista (ks. esim. Luukko 1967: 746; Karonen 1999: 318–319). Tämän seikan Vilkuna olisi voinut tuoda selvemmin esiin.

Vihan ja perikadon kokemuksilla oli vaikutuksensa ihmismieliin ahdistuksina ja pelkoina sekä esivalta- ja moraalikäsitteiden purkaantumisina. Monin paikoin rahvas hyökkäsi kartanoiden kimppuun tai alkoi rosvota tyhjiksi jääneiden taloja ja pakolaisten omaisuutta. Samalla myytti hyvästä ja suojelevasta hallitsijasta, Ruotsin kuninkaasta, särkyi kansan keskuudessa (voisipa sanoa ansaitustikin), kun rahvaan fyysinen ja psyykinen sietokyky lopulta murtui. Tämä muodostaa oman luontevan alakysymyksensä.

Vilkuna on ensimmäinen, joka juurta jaksaa kuvata venäläisten väkivallan ilmenebismuodot ja laajuuden isonvihan ajalta. Monessa suhteessa vasta nyt aika on ollut kypsä tarkastella isonvihan vaikeita kysymyksiä, kuten venäläisten harjoittamaa seksuaalista väkivaltaa suomalaisia naisia kohtaan. Tässä suhteessa Vilkinson esitystä voi pitää urauurtavana. Paikoitellen (esim.

s. 56–57) venäläisterrori kaikine tapahtumapaikkoineen vyöryy lukijan silmille sellaisena sumana, että lukija on uupua. Vilkuna palaa aiemman käsityksen piiriin, että venäläisten terrori olisi ollut laajaa, perinpohjaista, organisoitua ja raakaa monin paikoin. Välillä (noin 1950-luvulta 1980-luvulle) tutkimuksessa oli vallalla se käsitys, että julmuuksia olisi vahvasti liioiteltu muun muassa propagandistisessa tarkoituksessa Ruotsin hallituksen taholta. Tämän vuoksi olisi ollut paikallaan tuoda esiin tutkimustraditiossa tapahtuneet muutokset ja jättää julmuuksien läpikäyminen vähemmälle.

Toisen pääkysymyksen Vilkinson tutkimuksessa muodostaa valtauksen muuttaminen pysyväluontoiseksi haltuunotoksi. Vilkuna tarkastelee monitahoisesti niin hallintojärjestelmän luomista kuin uuden järjestyksen innokkaita myötäilijöitä hallinnon monilla tasoilla sekä venäläisvallan päättymistä lopulta rauhan tuloon.

Kolmas keskeinen tutkimuskysymys liittyy siihen, miksi suomalaiset puhuivat harvoin sota-ajasta. Sen sijaan he puhuivat ”Venäjän vallasta” ja ”vihasta” ja lopulta ”isostavihasta”. Vilkuna selittää tämän historiallisperäisten kertomusten ja kuvausten tiivistymiseksi ja vakiintumiseksi myytiksi sekä ajanjakson muuttumiseksi epookiksi, suomalaisten omaksi sotakokemukseksi. Ruotsin valtakunnan läntisessä pääpuoliskossa 1710-luvun tapahtumat olivat vain osa suurta Pohjan sota. ”Isonvihan” käsitteellä miehityskausi 1714–21 alettiin erottaa muista sa-

mankaltaisista vihan jaksoista, lähinnä 1740-luvun alun ”pikkuvihasta”. Kansanomaisessa kronologiassa ”isoviha” alkoi jäsentää menneisyyden kolmeksi epookiksi: vanhaksi Ruotsin vallan ajaksi, Venäjän vallan ajaksi (1710/1714–21) ja uudeksi Ruotsin vallan ajaksi. Vilkunan mukaan ”viha” unohdettiin varsin nopeasti vallanpitäjien mielistä, varsinkin valtakunnan läntisessä osassa, jossa viha oli jäänyt lähinnä kaukaiseksi kumaksi idässä. Suomen puolustuskysymys otettiin kuitenkin vakavaan tarkasteluun vallanpitäjien kabineteissa valtakunnan tyypistyttyä melkoisesti Uudenkaupungin rauhassa 1721. ”Isonvihan” käsite esiintyi kansanomaisessa ajanluvussa eritoten venäläisten pahoin mellastamalla Pohjois-Pohjanmaalla. Entisen Käkisalmen läänin alueella puhuttiin sitä vastoin usein ”venäläisen ylivallan ajasta”. Käsitteet kuvastavatkin venäläisten toimintatapojen erilaisuutta maan eri osissa.

Rauhaan ja Ruotsin valtaan palaaminen ei sujunut kitkatomasti. Valloituksen ja miehityksen aikana syntyneet katkeruus, kauna ja levottomuus syvenivät yhteiskunnassa. Niinpä Vilkuna tarkastelee viimeisenä neljäntenä kysymyksenään vihan jatkumista ja muuntumista erityisesti herra-, naapuri- ja naisvihaksi. Vihan kohteina olivat lähinnä ne, jotka olivat olleet yhteistoiminnassa vihollisen kanssa (virkamiehet, naiset) tai jotka olivat selviytyneet kriisin pyörteissä muita vähemmällä menetyksillä.

Isonvihan aika vaikutti asenteisiin, tuntemuksiin ja ajatte-

lutapoihin. Yhtenä ilmentymänä oli maan asukkaisiin iskostunut pelko Venäjään ja venäläisiin. Pelko näkyi seuraavien sotien yhteydessä. Kirjan ulkopuolelta todettakoon, että hattujen sodan aikana huhut lähestyvistä venäläisistä laukaisivat yleisen pakokauhun ja joukkopaon Hämeen, Pohjanmaan ja Varsinais-Suomen kaupungeissa ja maaseudulla, siis juuri niillä alueilla, jotka olivat joutuneet eniten venäläisten väkivallan kohteiksi isonvihan vuosina. Isonvihan synnyttämät pelot ja kokemukset näkyivät myös ”ankarana ryssävihana”. Isonvihan käyttöä ryssävihan lietsomisessa sortovuosina ja valkoisen Suomen aikana Vilkuna olisi voinut kuvata hieman enemmän.

Käyttämällä aiempaa tutkimusta enemmän Vilkun esittämästä näkemyksestä olisi tullut paikoin monisärmäisempi. Mainitsen muutaman yksityiskohdan. Raimo Rannan ja Veijo Saloheimon tutkimusten osalta on jo ollut tunnettua, että Itä-Suomesta Venäjälle ”ropottitöihin” (pakkotöihin) vietyjä käytettiin eritoten Pietarin kaupungin rakennustöissä. Kajaanin läänin sarkasodan osalta on korjattava, että se käytiin maaliskuun puolivälissä 1712, ei helmikuussa, eikä kyse ollut summittaisesta venäläisten vihanpurkauksesta vaan vienalaisille kauppiaille Kajaanissa tehdyn selvän vääryyden kostamisesta. Sarkasodan jälkeen olot vakiinnutettiin uudelleen rajarauhan avulla Ruotsin ja Venäjän kruunujen edustajien toimiessa aktiivisesti mukana. Rajamaakuntiin kohdistuneen väkivallan osalta on todettava, ettei se

aina ollut Venäjän armeijan aikaansaannosta. Usein iskujen takana oli rajantakainen siviiliväestö kostomielessä tai muuten sota-ajan katkottua rauhanomaiset kontaktit raja-asukkaiden väliltä.

Rauhan tultua rahvaan puheella, hautauspuheilla ja kirjalliseen muotoon laadituilla elämäkertakirjoituksilla (*personalioilla*) välitettiin tietoa isonvihan ajasta. Niillä muun muassa osoitettiin Jumalan kaitseminen ulospääsytynä kauhuista. Puheella ja kirjoituksilla tarjottiin myös ajattelu- ja toimintamalleja venäläisten varalta uuden sodan joskus mahdollisesti syttyessä. Samalla puheet ja kirjoitukset toimivat väylänä sisälle koteloituneen tuskan purkamiselle.

Nootteja silmäillessään huomaa, että tutkimus rakentuu lähinnä kihlakunnanoikeuksien renovoitujen tuomiokirjojen varaan. Niistä Vilkuna ei esitä lähdeanalyysiä kuin kappaleen verran sivulla 26. Hän kutsuu käräjillä olleita tapauksia ”rahvaanmiesten ja -naisten kärjäruikutuksiksi”. Luonnehdintaa ei voi pitää oikein sopivana, vaikka on selvää, että kertomuksillaan rahvas pyrki saamaan itselleen taloudellista etua ja esitti sen vuoksi tapahtumat mahdollisimman negatiivisessa sävyssä. Valheita ja epäjohdonmukaisuuksia, ainakin karkeimpia ja suurimpia, oiottiin kuitenkin käsittelyn aikana kärjäfoorumilla, kuten Vilkuna toteaa. On toisaalta huomattava, että kärsimysten ja menetyksestä esittäminen ja tutkinta olivat ajallisesti huomattavan takautuvaa. Oikeuslaitos alkoi toimia vasta, kun olot maassa alkoivat vakiintua. Pai-

koin ylimääräisiä käräjiä istutettiin jo vuodesta 1716 ja vakinaisia käräjiä vuodesta 1719 lähtien venäläisten alkaessa valmistella maan pysyvää hallitunottoa. Osassa maata oikeuslaitos alkoi toimia vasta rauhan tultua. Tuomiokirja-aineiston ja muiden asiakirjalähteiden osalta olisi lisäksi kaivannut tietoa siitä, millaisten ajallisten ja paikallisten rajausten puitteissa aineistoa on läpikäyty. Asia kylläkin selviää katsomalla lähdeluetteloa.

Kielellisen ilmaisun osalta on todettava, että se on huolellista ja erittäin sujuvaa. Esi- puheessa julkaisijalle ja kustantajalle osoitettujen kiitosten kohdalla olisi kyllä toivonut, että nimet olisivat tulleet kirjoitetuiksi vakiintuneella tavallaan (kaikki alkukirjaimet isolle). Joissakin paikannimissä on kömmähdyksiä. Salmin Lenkulansaaren (s. 33) tulisi olla Lunkulansaari ja Nisegorodin (s. 462) Nišni Novgorod. Massiiviseen sivumäärään sopii kyllä muutama virhekin.

Ilmaisussa olisi voinut harkita taulukointia. Nyt monet oleelliset numerot, esimerkiksi kidutettujen, murhattujen ja Venäjälle vietyjen osalta, peittyvät tekstin joukkoon. Lukuja olisi voinut myös verrata aiempiin arvioihin. Esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaan osalta Vilkun esittämä lukumäärä surmatuista ylittää aiemmin koko Suomesta tehdyn vastaavan arvion. Runsasta sivumäärää olisi saanut pienemmäksi supistamalla esimerkkitapausten määrää tai vetämällä yleiset linjat venäläisten menettelystä ja niiden vaikutuksista suomalaisväestöön.

Poikkeuksellinen piirre tut-

kimuksessa on, ettei siinä ole yhtään kaaviota, karttaa, kuvaa tai taulukkoa. Yli 600-sivuisessa tutkimuksessa niitä olisi kaivannut havainnollistajaksi tai ainakin keventäjäksi, tosin sivumäärä olisi paisunut entisestään. Vilkunaa on sen sijaan kiitettävä siitä, että kirja pitää sisällään poikkeuksellisen laajan (28 s.) englanninkielisen tiivistelmän tutkimustulosten levittämiseksi suomalaisen tiedeyhteisön ulkopuolelle. Suku- ja paikallishistoriaa tutkivien tarpeita Vilkuna on ajatellut hyvin laatimalla 34-sivuisen henkilöhakemiston asuinpaikkaa ja sosiaalista asemaa koskevine tietoineen.

Edellä esitetyistä huomautuksista huolimatta Vilkunan tutkimus isonvihan ajasta on ansiokas ja tervetullut. Massiivisella tietomäärällään, monipuolisella tarkastelullaan ja sujuvalla kerronnallaan se tulee muodostumaan keskeiseksi tutkimukseksi kyseessä olevan aihepiirin ja ajanjakson tarkastelussa.

*Jukka Kokkonen*